

Jan Keller: Soumrak sociálního státu

Musil, Jiri

Veröffentlichungsversion / Published Version

Rezension / review

Empfohlene Zitierung / Suggested Citation:

Musil, J. (2005). Jan Keller: Soumrak sociálního státu. *Sociologický časopis / Czech Sociological Review*, 41(5), 931-935. <https://nbn-resolving.org/urn:nbn:de:0168-ssoar-56060>

Nutzungsbedingungen:

Dieser Text wird unter einer Deposit-Lizenz (Keine Weiterverbreitung - keine Bearbeitung) zur Verfügung gestellt. Gewährt wird ein nicht exklusives, nicht übertragbares, persönliches und beschränktes Recht auf Nutzung dieses Dokuments. Dieses Dokument ist ausschließlich für den persönlichen, nicht-kommerziellen Gebrauch bestimmt. Auf sämtlichen Kopien dieses Dokuments müssen alle Urheberrechtshinweise und sonstigen Hinweise auf gesetzlichen Schutz beibehalten werden. Sie dürfen dieses Dokument nicht in irgendeiner Weise abändern, noch dürfen Sie dieses Dokument für öffentliche oder kommerzielle Zwecke vervielfältigen, öffentlich ausstellen, aufführen, vertreiben oder anderweitig nutzen.

Mit der Verwendung dieses Dokuments erkennen Sie die Nutzungsbedingungen an.

Terms of use:

This document is made available under Deposit Licence (No Redistribution - no modifications). We grant a non-exclusive, non-transferable, individual and limited right to using this document. This document is solely intended for your personal, non-commercial use. All of the copies of this documents must retain all copyright information and other information regarding legal protection. You are not allowed to alter this document in any way, to copy it for public or commercial purposes, to exhibit the document in public, to perform, distribute or otherwise use the document in public.

By using this particular document, you accept the above-stated conditions of use.

Jan Keller: *Soumrak sociálního státu*

Praha, Sociologické nakladatelství 2005,
158 s.

U autorů, kteří mají silně vyvinutý smysl pro sociologickou imaginaci a teoretickou konstrukci – a takovým autorem je nepochybně i Jan Keller, je nejlépe začít číst knihu od konce. Tam je řečeno vše hlavní, vše, čemu měly sloužit předchozí analýzy. Dodejme, že přitom může jít o velmi kvalitní analýzy, které obsahují cenné vhledy do zkoumaných skutečností. Někdy se ovšem stává, že závěry na konci knihy nejsou zcela v souladu s analýzami, a ještě častěji, že analýzy nechaly stranou fakta, která nepotvrzují zcela zřetelně závěry. Mám obavu, že se to stalo i v Kellerově knize *Soumrak sociálního státu*, kterou vydalo v roce 2005 nakladatelství Slon. Přes tuto kritickou poznámku je zapotřebí zdůraznit, že je velmi záslužné, že Jan Keller knihu napsal. Publikace se týká tématu, které nepochybně patří, jak z hlediska sociologického chápání současných západních společností, tak i z hlediska porozumění politickým konfliktům, které v nich probíhají, mezi nejpodstatnější. Sociální stát má, jak autor shrnuje, „smiřovat potřeby sociální politiky s imperativy politiky hospodářské ... (a) politika sociální se starala o to, aby tlaky tržního systému nevedly k polarizaci společnosti a k narušení sociálního smíru...” (s. 11). O knize a o jejím tématu by se mělo diskutovat nejen v odborných časopisech, nýbrž i v denících a časopisech určených širší veřejnosti. Sám jsem ji četl s velkým zájmem, někdy i vzrušením, neboť se skutečně dotýká jednoho z klíčových problémů evropských společností. A navíc je psána jasně a zajímavě. Vážnost a významnost tématu a také kvalita jeho podání je ovšem výzvou k vážnému zamyšlení nad tímto dílem.

Pozice, z níž Jan Keller vychází v závěru, který příznačně nazval „Najde se pro sociální stát použití?“, je vyjádřena na čtyřech tisíkových stránkách. Pokusím se ji věrně reprodukovat ještě hutnějším způsobem. Od roku 1950 do přítomnosti vzrostl hrubý domácí produkt zemí Organizace pro hospo-

dářskou spolupráci a rozvoj (OECD) na dvojnásobek. Přesto se dnes v těchto zemích nedostává peněz na školství či zdravotnictví, a chybějí dokonce prostředky pro boj s chudobou. Občané jsou v současné době postupně zbavováni svých sociálních práv. Globalizace je v podstatě jen posílením základního imperativu tržní ekonomiky, tj. maximalizace soukromého zisku z investovaného kapitálu. Světová ekonomika je ovládána mamutími penzijními fondy, silnými pojišťovnami a dalšími finančními kolosy. Ty mají moc nad životem a smrtí ostatních firem a dnes již také nad státy. Všichni ekonomičtí aktéři jsou v podstatě jen nástroji nutkové tendence kapitálu k maximálnímu sebezbohatení a růstu, této zcela neosobní a anonymní síly, jež ovládá lidské osudy.

Jestliže je tomu tak, šance sociálního státu na přežití závisí na tom, nakolik (a zda vůbec) bude tato instituce použitelná pro maximalizaci zisku. A to vše se děje v době, kdy dochází k zásadním změnám na trhu práce, ve funkcích a struktuře rodin a také v demografickém vývoji, změnám, které vedou ke vzniku nových sociálních rizik a potřebě čelit jim. Střet logiky kapitálu a potřeby zvládnout nová sociální rizika je hlavním problémem naší doby.

Problém se v „bohatých“ zemích řeší tím, co Keller ironicky označuje pojmem modernizace sociálního státu. Tato modernizace není podle něho ničím jiným než diktátem globalizovaného trhu. Takzvaná „třetí cesta“, prosazovaná např. Tony Blairem a jeho mentorem Anthony Giddensem, je pouze defenzivní strategií, je přizpůsobováním sociálního státu promyšlené strategii neoliberálů. Nebo řečeno konkrétněji, sociální stát se stává nástrojem podřízení zaměstnanců zaměstnavatelům. To, co se děje, je ekonomizací sociální. Tato proměna bude mít i dalekosáhlé politické následky. Proměny sociálního státu pod tlakem neoliberální modernizace v podstatě zpochybňují i *raison d'être* sociální demokracie. Keller není v odhadu tohoto důsledku sám, podobně se nedávno vyjádřil i John Gray, který ovšem vyvodil tento

závěr z působení globalizace na pracovní trh. Jádrem Kellera argumentu je názor, že smyslem stran sociální demokracie bylo do-
držování rovnováhy mezi sektorem ekono-
miky a sektorem sociální. Dodal bych, že je to
smyslem existence sociálně demokratic-
kých stran od onoho momentu, kdy opustily
marxistické pojetí socialismu, jehož mělo být
v jejich pojetí dosaženo demokratickými
prostředky. Řečeno historicky: toto dosaho-
vání rovnováhy se stalo smyslem sociální de-
mokracie po programových změnách, jejichž
evropským symbolem je sjezd německé SPD
v Bad Godesbergu. Dnešní návrhy na mo-
dernizaci sociálního státu jsou novým poku-
sem o rovnováhu mezi konkurenceschop-
ností a sociální soudržností a představují po-
suv do pozice sociálně liberální. Podle Kelle-
ra dalším krokem sociální demokracie bude
tudíž přijetí neoliberální teze o nutnosti „ze-
štitlovat“ sociální stát. To by znamenalo, že
tzv. vyspělé země by se vydaly na cestu, kte-
rou v důsledku globalizace procházejí země
rozvojové. Je to úsilí o zvyšování exportu,
často omezeného množství komodit, při-
čemž se mají uplatňovat komparativní výho-
dy jednotlivých zemí. S tím bývá spojeno
i snížení domácí veřejné spotřeby. Keller do-
slova říká: „Rozvojové země tak představují
jakousi předzvěst budoucího vývoje v zemích
vyspělých, protože vývoj k sociálnímu státu
bylo u nich nejsnadnější zastavit.“ (s. 150) Po-
kud tedy sociální stát nepřispěje k maximali-
zaci zisku, neoliberálové jej prohlásí za nevy-
hovující a bude omezen jako výraz nadměr-
ného sociálního luxusu. A i když to autor ex-
plicitně neříká, myslím, že se v podstatě klo-
ní k pesimistickému závěru: prožíváme sou-
mrak sociálního státu i v tzv. vyspělých ze-
mích.

To je ve stručnosti jádro argumentu kni-
hy. Je však zapotřebí zdůraznit, že kniha ob-
sahuje také řadu dalších cenných informací
a analýz. Již výklad vzniku sociálního státu
v Evropě je velmi užitečný tím, že vychází
z autorových koncepcí modernity a není ba-
nálně popisný. Je zapotřebí ocenit pojmy, ja-
ko je např. „domestikace trhu“. Ta má vést

k rovnováze mezi sektorem tržní ekonomiky
na straně jedné a zásadami demokratické po-
litiky a občanské kultury na straně druhé.
Podobně cenné je připomenutí práce Eduar-
da Heimanna *Soziale Theorie des Kapitalismus*
(Tübingen: Mohr 1929), která zdůrazňovala
dvojnámost konceptu sociálního státu. Ten
na jedné straně přijímá kapitalismus jako
hospodářský řád, ale zároveň posiluje posta-
vení zaměstnanců v jeho rámci. Heimann byl
sociální liberál a tato rovnováha se mu jevila
jako řešení vnitřních konfliktů společností
s tržním hospodářstvím. Sociální stát sice
omezuje zisk, ale na druhé straně jej umož-
ňuje, protože zachovává sociální smír ve spo-
lečnosti. Výstižná je také kapitola zabývající
se kritikou sociálního státu zprava a zleva.
Pro Kellera, ve shodě s jinými autory, kteří se
zabývají proměnou sociálního státu, je krize
sociálního státu důsledkem tří vnitřních pří-
čin. Na prvním místě je to přechod většiny
populace do terciárního sektoru a úbytek
pracovních příležitostí, který vedl v Evropě
od 70. let k růstu nezaměstnanosti. Poku-
sy o její omezení pomocí flexibilizace práce
způsobují jen rozvoj nízko placené práce
a vznik fenoménu, který se označuje po-
jmem „pracující chudoba“. Je to vlastně ana-
logie sezónní práce, která byla tak typická
pro ekonomiky se silnou složkou zemědě-
lství. K těmto ekonomickým příčinám přis-
tupuje jako druhá příčina flexibilizace rodiny,
to jest skutečnost, že „z rodiny se stává jen
jakási průchozí instituce, jejíž složení se prů-
běžně a stále rychlejším tempem obměňu-
je“ (s. 29). Díky těmto změnám rodiny se vy-
nořilo jedno z nových sociálních rizik, tj. chu-
doba neúplných rodin, chudoba matek s dět-
mi. Třetí vnitřní příčinou je demografické
stárnutí evropských populací.

K těmto vnitřním příčinám se přidává
velmi významný vnější faktor. Je jím globali-
zace, pod jejímž tlakem se musí všechny vlá-
dy snažit udržet v zemi cizí firmy a přilákat
nové na investiční pobídky a daňové úlevy.
Paralelně s tím musí tyto vlády omezovat so-
ciální výdaje, aby mohly lépe soutěžit s laci-
nější prací v jiných zemích. Tato část knihy

je velmi silná, přináší mnoho u nás nediskutovaných pohledů a správně zdůrazňuje nebezpečí související s rozpojením sociální a ekonomické sféry v soudobých evropských společnostech.

V následujících částech autor čtenáře seznámuje se čtyřmi typy sociálního státu, jak se postupně vyvinuly v Evropě. Sleduje v podstatě třídění, které zavedl Gøsta Esping-Andersen, ale dává jednotlivým typům poněkud jiné názvy. Hovoří o kontinentálním modelu (Německo, Francie aj.), skandinávském modelu, reziduálním modelu (Velká Británie), některými autory označovaném jako liberální, a o rudimentárním modelu, jinými označovaném jako mediteránní, který charakterizuje na příkladu Španělska. Po přehledu hlavních sociálních rizik, která má sociální stát omezit, popisuje Keller způsoby, kterými se evropské vlády snaží čelit působení vnitřních i vnějších příčin, jež sociální stát ničí. Zdá se mi, že sdostatek nerozlišuje reakce na novou situaci v zemích lišících se typem sociálního státu. V závěrečných kapitolách pak načrtává proměny evropské společnosti v důsledku destrukce sociálního státu. Upozorňuje na stále rostoucí nejistotu na trhu práce a na přenášení stále větší části tržní nejistoty na pracovní sílu v důsledku flexibilizace práce. Uvažuje o důsledcích strukturálních přeměn evropských ekonomik – z průmyslových na servisní – a zejména si klade otázku, zda nedojde k obnově sociálních tříd a k obnovení sociální otázky a sociálních konfliktů, jak je známe z 19. století. Před vlastním závěrem se pak zamýšlí nad „třetí cestou“, nad náměty Pierre Rosanvallo- na, Gøsty Esping-Andersena, Horsta Afheldta a některých dalších autorů. Musím se přiznat, že mi v tomto přehledu, ale i v jiných částech knihy schází práce, které se opírají o nejnovější empirické analýzy soudobého sociálního státu v Evropě a jeho vývoje v uplynulých desetiletích.

Předtím, než uvedu některá fakta obsažená v těchto pracích, jež vytvářejí poněkud odlišný obraz stavu a vývoje sociálního státu, chtěl bych poukázat na to, co považuji za

problematické v Kellerově přístupu k celé otázce. Velice souhlasím s Kellerovou myšlenkou o nebezpečí pronikání ekonomického jazyka a ekonomických idiomů do analýzy oblastí, které mají také povahu politickou a sociálně-kulturní. Struktury a fungování jednotlivých typů sociálního státu patří zřejmě do této kategorie fenoménů. Sociální stát v Evropě, ale i jinde, je nesporně sociální i kulturní institucí. Je součástí soudobé evropské společnosti, jako je jí věda, politické instituce atd. Sociální stát není produktem vývoje hospodářství, je spíše výsledkem reakce společnosti, která prosazovala demokratické hodnoty rovnosti, zodpovědnosti a solidarity, na tvrdosti trhu. Lze ho také chápat jako produkt sociální diferenciací funkcí společnosti, kterou Keller tak silně zdůrazňuje ve svých analýzách modernity. To znamená, že se stává jednou z relativně nezávislých institucí, které působí také na ostatní instituce moderních společností. Uvádím to proto, že Keller zanedbává sociální stát jako kolektivního aktéra v soudobých evropských společnostech. Sociální stát není jen „závislou proměnnou“, o jejímž osudu zcela rozhodují ekonomické procesy. Při četbě některých částí knihy jsem měl pocit, že autor rezignovaně přijal tento ekonomický determinismus, a že tak přispívá – aniž si to uvědomuje – k tomu, co nazývá ekonomizací sociální. Je to podle mého soudu také důsledek jeho silně systémového myšlení. Společnost vidí jako velmi úzce provázaný a propojený systém jednotlivých částí. A protože v mé optice je ve společnosti mnohem více volnosti, neurčitosti, až chaosu v interpretaci vzájemných vazeb mezi ekonomikou, mocí, věděním a hodnotami, vidím i osud sociálního státu jinak. Jeho osudy jsou nepochybně do značné míry určovány ekonomickými faktory, ale nejen jimi. Myslím, že je rovněž závislý na stanovisku jednotlivých sociálních vrstev, na postojích politických stran a na hodnotových preferencích konkrétních společností. Abych byl konkrétní, velmi dobře to ukazují rozdílné reakce na obdobné ekonomické tlaky, jimž je sociální stát vystaven, na

jedné straně ve Velké Británii a na druhé straně v nordických zemích a ve Francii. V nordických zemích a ve Francii byla do systému sociálního státu mnohem více než ve Velké Británii „vtažena“ střední třída, a právě tyto střední třídy sociální stát politicky a názorově brání. Do značné míry je tomu tak i v Německu, Rakousku a dalších zemích. Výraznější oslabení sociálního státu ve Velké Británii, ke kterému došlo za vlády Margaret Thatcherové, ale také Tonyho Blaira, je především důsledkem silnější liberální myšlenkové tradice této země, a dále i důsledkem struktury tradičního britského sociálního státu, který byl ve své moderní podobě, formované po druhé světové válce, liberální. Path-dependency přístup je v tomto případě naprosto nezbytný. Nechci být ironický, ale Kellerova analýza by měla být více sociologická.

Hlavní otázkou, kterou bychom si měli klást při pohledu na dnešní stav, trendy a budoucnost sociálního státu v tzv. hospodářsky vyspělých zemích, je otázka, na kterou se musí odpovídat především na základě empirických dat. Analýza sociálního státu se stává zcela legitimní specializací konkrétně orientované sociologie. Dnes jsou k dispozici četné analytické a komparativní práce srovnávající vývoj sociálního státu v různých obdobích po druhé světové válce. Nejvíce těchto analýz se zabývá dobou po roce 1970, dobou, kdy skončilo velké období hospodářského růstu Evropy. Máme teď k dispozici monografie o vývoji v jednotlivých zemích, ve skupinách zemí zastupujících jeden z modelů sociálního státu, máme také komparace vývoje v zemích s odlišnými modely sociálního státu a máme i analytické práce zkoumající efekty jednotlivých faktorů, které soudobý sociální stát proměňují. Mezi dnes uznávané autority těchto srovnávacích a analytických prací patří Paul Pierson, Anders Nordlund, Stephan Leibfried, Herbert Obinger, Martin Rhodes, Maurizio Ferrera, Fritz Scharf, Stein Kuhnle, Francis Geoffrey Castles a mnoho dalších. Bohužel výsledky těchto empirických analýz v knize o „soumraku sociálního státu“ nejsou reflektovány.

Všichni tito autoři si jsou, stejně jako Jan Keller, vědomi toho, že soudobý sociální stát čelí četným problémům a výzvám. Odmítají však (např. Stein Kuhnle) používat pro popis stavu dnešního sociálního státu pojmu krize. Většina těchto autorů zdůrazňuje potřebu změn, někteří hovoří o rekalicbraci sociálního státu, jiní o modifikaci důrazu, o novém mixu apod. Všichni vyzdvihují nutnost nuancovanějších rozborů dosavadních trendů a pečlivějších analýz příčin změn, k nimž došlo, a teprve na základě toho se pak odvažují nějakých predikcí o budoucnosti. V rámci této recenze se nelze jejich pracemi podrobně zabývat. Chtěl bych však na závěr citovat alespoň některé souhrnné soudy o vývoji sociálního státu z pera těchto expertů. Budou se týkat základní otázky, kterou si kladl i Jan Keller. Je sociální stát v úpadku, čeká nás cesta zpět do 19. století nebo se začneme podobat rozvojovým zemím?

V jedné z nejnovějších souhrnných prací o transformaci sociálního státu v malých otevřených ekonomikách z roku 2005 autoři Herbert Obinger, Stephan Leibfried a další konstatují na základě rozboru vývoje v Rakousku, Dánsku, na Novém Zélandu a ve Švýcarsku, že nedochází k nějaké vývojové spirále směřující k omezování sociálních výdajů (Herbert Obinger, Stephan Leibfried et al. 2005. „Welfare state transformation in small open economies“. *European Review* 13 (Supplement 1): 161–185). Podle nich lze naopak pozorovat, že hladina sociálních výdajů roste. Dokonce konstatují: „Nikdy dříve nebyla angažovanost vlád v sociálních věcech větší než nyní.“ Připouštějí ovšem, že to je agregátní pohled a že při disagregaci sociálních výdajů lze nalézt to, co nazvali „plíživou transformací“. Podobně vyzněla analýza vývoje sociálního státu v nordických zemích provedená A. Nordlundem a publikovaná v roce 2003 (Anders Nordlund 2003. „Persistence and change – Nordic social policy in 1980's and 1990's“. *European Societies* 5 (1): 69–92). V jejím závěru autor konstatuje, že za prvé neplatí teze, podle níž bude v těchto státech nutné zásadně reformovat sociální

programy, a za druhé se nenaplní ani očekávání, že vznikne potřeba sociální státy radikálně omezit nebo rekonstruovat. Analýza ukázala, že sociální výdaje na hlavu ve všech čtyřech sledovaných zemích rostly rychle mezi roky 1981 až 1990 a pomaleji v dekadě mezi roky 1990 až 1999. Nicméně rostly. Podobně vyznívají i závěry Steina Kuhnleho z roku 2000 (Stein Kuhnle (ed.) 2000. *Survival of the European Welfare State*. London: Routledge), který ukazuje, že v protikladu k předpovědím uváděným v krizových teoriích sociální stát v 80. a 90. letech v západní Evropě rostl, a to jak z hlediska výdajů, tak i počtu příjemců, a v mnoha případech i z hlediska počtu zaměstnanců v sociálních službách. Uvádí ovšem také, že dochází k jistému omezení sociálního státu, nikoliv však fundamentálnímu. Kuhnle se odvažuje i pohledu do budoucnosti. Pro svou vyváženost stojí za uvedení. Nordický a evropský sociální stát pravděpodobně udrží nebo i rozšíří univerzální pojetí sociálních práv. Je však pravděpodobné, že se soustředí více na základní práva než na práva, která jsou získávána v zaměstnání. Ta budou více ovlivňována jednotlivci a trhem práce a jinými nevládními poskytovateli sociálních příspěvků. Formát sociálního státu bude v příštích desetiletích pravděpodobně jiný než v dobách šťastného manželství národního a sociálního státu: státní složka sociální politiky bude o něco méně velkorysá a dojde i k přeskupení struktury poskytovaných služeb sociální pomoci. Většina autorů se shoduje na tom, že dojde k posílení sociální politiky vůči rodinám. Bylo by možné uvést ještě francouzské studie, které rovněž poukazují na to, že v uplynulých desetiletích nedošlo k zásadním změnám v rozsahu činnosti a výdajů francouzského sociálního státu.

Většina těchto autorů uvádí jako příčiny změn evropského sociálního státu podobné faktory jako Jan Keller. Doplnují však svou analýzu úvahou o tom, proč jsou a budou tyto změny pomalé, a nikoliv radikální. A to je myslím realistický pohled na celou věc. Ostatně politické události v době, kdy

vznikala tato recenze, to potvrzují. Vývoj ve Francii, politický pat v Německu, soudobé hledání sociálněji orientovaných politik ve Velké Británii a konec konců i vývoj v České republice ukazují, že široká veřejnost považuje instituce existujícího sociálního státu za velmi důležité, podporuje je a bude je politicky obhajovat. Namísto radikálního odstraňování složek sociálního státu – zejména tam, kde má univerzálnější povahu zahrnující i střední třídy – lze v budoucnosti očekávat hledání nové rovnováhy mezi zájmy reprezentujícími větší konkurenceschopnost a zájmy vyjadřujícími solidaritu. Nacházíme se tedy skutečně uprostřed zlomového období, jak zdůrazňuje Jan Keller, a v tomto smyslu lze jeho knihu chápat jako jedno z vážných a užitečných varování *pro domo* před možnými riziky, která se mohou naplno projevit, nebude-li i širší veřejnost věnovat otázce pozornost. Možnost chápat smysl knihy tímto způsobem mne však nezabavuje povinností říci, že pohled na stav i budoucnost sociálního státu měl být informovanější a vyváženější. Předmětem Kellerovy knihy je totiž velmi vážné téma, je to sociologie, která není určena jen úzké skupině akademicky orientovaných specialistů, ale bezprostředně se dotýká důležitých stránek života většiny lidí.

Jiří Musil

Raymond Aron: *Angažovaný pozorovatel*
Praha, Mladá fronta 2003, 412 s.

Dějiny současnosti (či nedávné minulosti) lze pojmout dvěma způsoby. Badatel nemusí psát jen dějiny „smluv a bitev“, řečeno slovy tzv. nové historie, tedy historii *as usual*, jak říká Aron, ani se nemusí uchýlovat k dogmatické interpretaci v souladu se „zákonitostí dějin“, jako jsou k tomu nuceni například ortodoxní marxističtí historici. Badatel může podávat komplexní obraz doby, promýšlet a objasňovat význam jednotlivých jevů či událostí, jejich vzájemné souvislosti, jejich východiska a jejich vyústění. Aronovým údě-